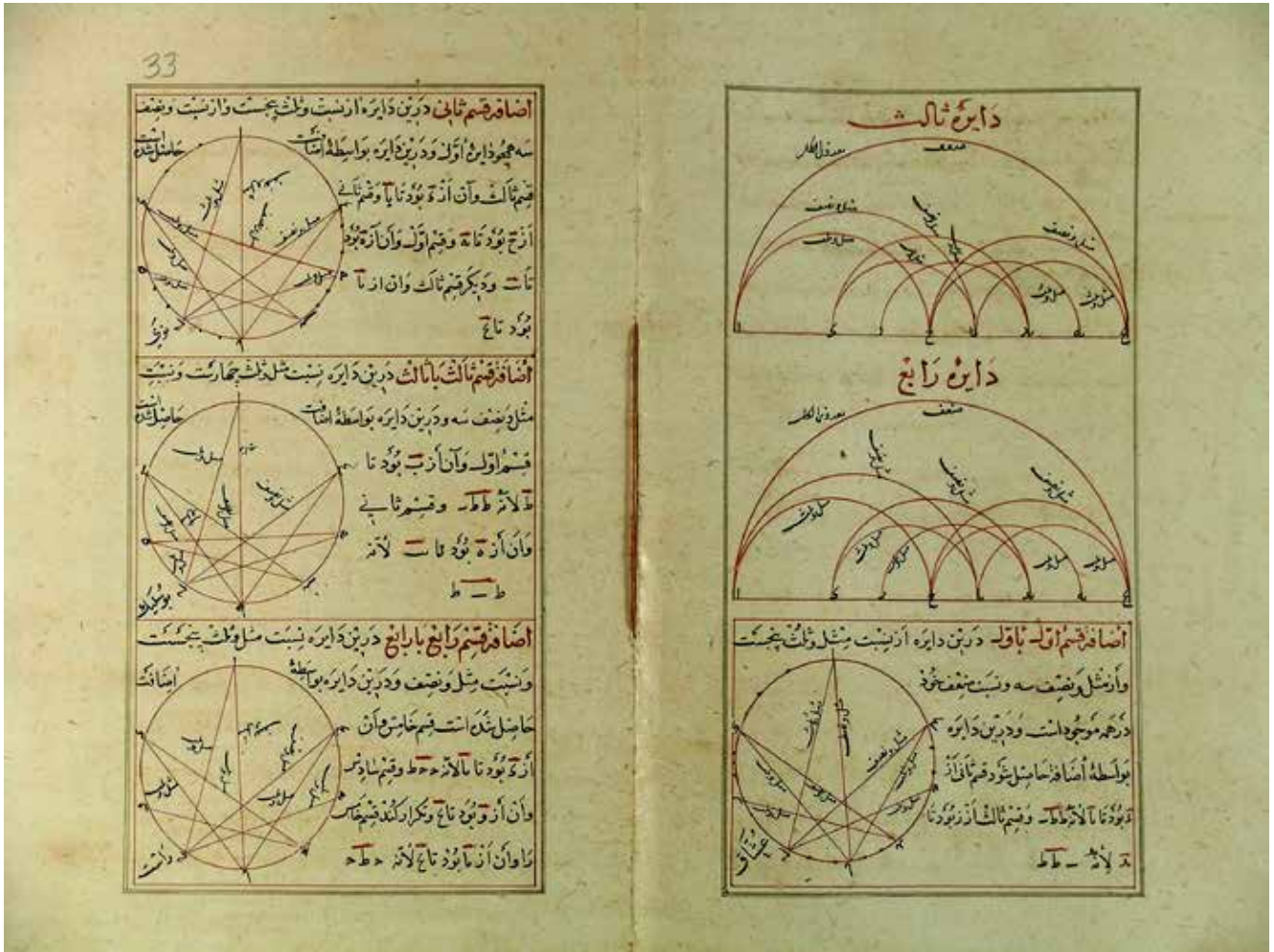


MUĞAM SANATININ MANEVİ VE ESTETİK TEMELLERİ

Abdulkadir Meragayi'nin Makasid-ul Elhan (Nağmelerin Maksadı) elyazmasının başlık sayfası. Nur-u Osmaniye, Hicri 903 (1498).



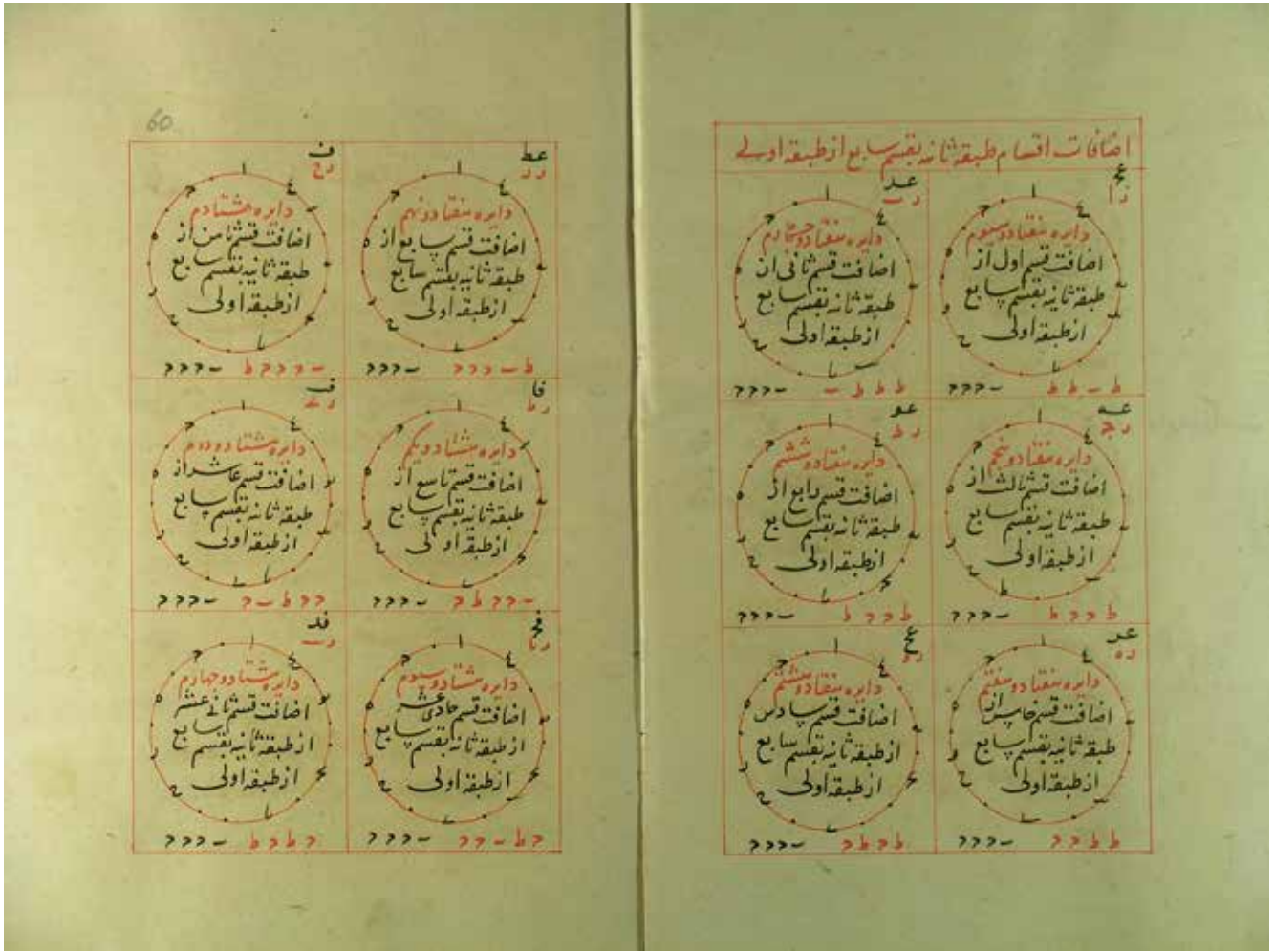


Azerbaycan ve Şark halklarının dünya medeniyeti hazinesine bahşettiği kültürel ve manevi değerler arasında muğam sanatı özellikle seçilmektedir. Bu özgün, elit ve zengin musiki sanatı Endülü's'ten Hindistan yarımadasına dek yayılmıştır. Bu sayede muğam sanatının bileşenleri ve makam kompozisyonlarının farklı tür ve uyarlamalarında değişiklikler meydana gelirken içeriği ve felsefe ruhu da belli bir evrim geçirmiştir. "Destgah" adlı ayrı ayrı muğam devrelerinin şekillenmesinde sadece destgahların bileşenleri (guşe veya şube, yani kısımlar vs.) değil, aynı zamanda "renk" adlanan melodik öyküler ve kısımlar arasında halka niteliği taşıyan ve "tesnii" adlandırılan ritmik şarkılar da meydana gelmiştir. Bu sanat modernleşme döneminin meydana çıkardığı kültürel değerlerdeki keskin kırılmalara rağmen günümüze dek yaşamış, orijinalliğini ve özgünlüğünü korumuş, zamanın ruhuna uyarak geleceğini güvence altına almıştır.

Bu özgün musiki tarzının İslam dünyasının genelinde yayılmasına rağmen belli kanonik kategorilerle birlikte tam destgah devreleri şeklinde en fazla Azerbaycan'da ve İran'da

popülerlik kazanmıştır. 20 yüzyılda Üzeyir Hacıbeyov ve Fikret Emirov'un muğamı opera ve senfonik müzikle bir araya getirmeleri Doğu ve Batı müziği arasında bir köprü oluşturmuştur. Söz konusu sanatın farklı bir şekilde algılanması ve bu sanatın insanın ruh hali üzerindeki ilginç etkisinin açıklanması günümüzde en zor konulardan biridir. Muğamın bu inceliği onun bileşenlerinin, kategori ve kavramlarının Şarkın manevi unsurlarının tipolojik araştırılması sonucunda yakalanabilir.

Her bir sanat eseri maddi temele (şiirde – söz, ressamlıkta – renk, musikide – seslendirme vs.) ve dış biçimlenişe sahiptir. Bu eser insanların psikolojisini doğrudan etkileyerek onlarda değişik duygular uyandırır. Fakat onlar sadece maddi veya fiziksel bir olgu olarak değil fikri faaliyetin bir ürünü olarak algılanıyor ve şekillenmesinde doğuştan yetenek, yaratıcı hayal gücü, insan aklı ve ruhu yer alıyor, bünyesinde mitolojik unsur ve manevi-mistik bir renk barındırıyor. Muğamı her şeyden önce güzel olanı algılayan ussal ve estetik bir olgu şeklinde kabul etmek gerekir. Muğamın mahiyetini açarken aşırı idealize ve mistikleştirme çabalarından, aynı zamanda aşırı maddi



Değişik registrlerin birleşmesi. Abdulkadir Meragayi'nin "Cam-ul Elhan" (Nağmeler Derlemesi) eserinin elyazması. Nur-u Osmaniye. Türkiye.

yönden yorumlama eğiliminden kaçınmak gerekir. Genelde Orta Çağ sanatı, aynı zamanda muğam sanatı, bünyesinde iki karşıt kutbu barındırmaktadır: dünyevi ve kutsal, yer ve gök, hissedilebilir ve manevi. Bu sanat, duygusal ve estetik misyonunun dışında tefekkür malzemesi sunar, dahili düşüncenin aydınlanması ve idrak sürecine yardımcı olur.

Muğamın kökenlerinin eskilere gitmesine rağmen tür ve janrlara göre şekillenmesi 9-11. yüzyılda gerçekleşmiş, nihai biçimine ise 13-14. yüzyıllarda kavuşmuştur. Musikinin genel teorik temelleri Farabi (870-950) ve İbni Sina'nın (980-1036) eserlerinde ele alınsa da muğam sanatının tonlama ve melodik yapısının temel nitelikleri Kutbeddin Şirazi (1236-1311), Sefieddin Urmevi (1217-1294), Abdülkadir Meragayi (1353-1435), Fethullah Şirvani'nin (1417-1486) musiki risalelerinde yer almıştır. Sonraki yüzyıllarda muğam sanatı sadece geleneksel olarak yazılı şekilde değil, bireysel alışkanlıklar ve ayrı ayrı sanatçıların yorumlamasıyla üstatlardan öğrencilere

geçmiştir. Bu yüzden destgah ve kısımları, ilk örneklerinden önemli ölçüde değişikliklere maruz kalmıştır. Büyük Azerbaycan bestekarı Üzeyir Hacıbeyov bu dev sanat abidesinin değişikliğe uğradığını, başlangıçta 12 makam ve 6 avazdan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bu değişiklikler muğamın gelişim tarihi boyunca yaşanmıştır. Örneğin, adından da görüldüğü gibi önceler "Dügah", "Segah" ve "Çahargah" 2, 3 ve 4 kısımdan oluşmuştur. Daha sonra janr isimlerinde, destgahların içeriği ve kısımların sıralamasında birçok değişiklikler ve yenilikler yapılmış, kısımlar arasında yeni devresel biçimler ve diğer unsurlar meydana gelmiş, ayı kısımlar bir destgahtan diğeri-ne geçmiştir. Ayrı ayrı muğam icracılarının yaratıcı yenilikleri, bireysel ustalıkları ve yorumlama yetenekleri, ayrıca makamların kompozisyon yapısı ve ton-melodi alanı bu sanatın temel kanunlarını ve ilkelerini bozmadan önemli ölçüde zenginleştirmiştir. Muğama ilişkin Orta Çağa ait kaynakları incelerken çoğu zaman Şark terminolojisinin anlamını karşılayabilecek

şekilde vermek imkansızdır. Muğamın ilk kaynaklarından bahsederken Azerbaycan folklor janrı olan “Bayatı”nın ismini zikredebiliriz. “Bayatı”nın ton-melodi icrasında muğamın bazı unsurlarını yakalayabiliriz. Bu sözcük birçok muğamların isimlerinde de kullanılmaktadır (Bayat-ı Şiraz, Bayat-ı İsfahan, Bayat-ı Kürd).

Kur’an tilavetinde de makamın ritmik-melodik ve tonlama unsurlarını bulabiliriz. Bunun dışında “makam” sözcüğü Arap-Müslüman kültüründe öncelikle sufinin mutlak Hakikat’e ulaşma yolundaki aşamaları ifade eder. İkincisi “makam” – özel bir kafiyeli nesir janrı, şiirlerle ve ritmik-melodik süslemelerle donatılmış yüksek seviyeli edebi nitelikli kısa öykü (sohbet) türüdür. “Makam” kelimesi Kur’anda “basamak”, “duraksama yeri”, “sükunet durum” anlamlarında kullanılmaktadır (17:79; 19:73). Bu durum hem iyi (25:76) hem de kötü (25:66) anlamda kullanılırken Kabe’de hacıların ibadet yerlerinden biri “Makam-ı İbrahim” adlandırılmaktadır (2:125; 3:97). Tasavvufta “makam” Kur’an ayetinden alınmış bir kavramdır ve insanın ahlaki yönden kendini arındırması ve manevi kamillîğe ermesi yolundaki aşamaları ifade eder.

Muğam ve kozmolojik ahenk. İlginçtir ki eski uygarlıkların çoğunda musiki kozmik, göklerle bağlantılı olarak açıklanırken onun kozmolojik ahenginden bahsedilmektedir. İslam evrendoğum kuramına göre bu dünyada gerçekleşen her şey Yaratanın isim ve sıfatlarının tezahürüdür. Ahengin en yüksek basamağı Mutlak Varlığın kendisindedir. Tüm uyumsuzluk ve zıtlar maddi dünyada meydana gelmektedir. İnsan dünyasında iki başlangıç vardır: maddi (yani beden) ve ilahi (yani ruh). Dünyanın yaratılışı “Lahut”la (Tanrı) başlar ve bazı süreçlerden sonra “Nasut”la (İnsan) tamamlanır. İnsanın tabiatında ilahi bir başlangıç söz konusu olduğu için o, nefsinin günahlardan arındırarak Lahut’a – yüksek ahenge geri dönebilecektir. Orta Çağ kaynaklarında bahsi geçen 12 geleneksel makam 12 takım yıldız, yedi destgah ise yedi gezegene uygun gelmektedir. Böylece ruhun aydınlanması 7 aşamadan ibarettir. Buna uygun olarak kalp terbiyesinin yedi hali ve yedi basamağı söz konusudur ve bu sürecin en kutsal ve gizli derecesi insan ruhunun Tanrıya kavuşmasıdır. Kalbin bu dereceye yükselmesi ilahi varlık sayesinde mümkündür. Bu anlamda muğam tenzel zevkten ilahi hazza geçişin bir aracı, aynı zamanda kalbin yukarıda bahsettiğimiz dereceye yükselmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yüzden muğam ilahi nitelikli ve en yüksek seviyeli zevk alma aracıdır.

Genel olarak Şark alimlerine göre insanın ruhunda bir ahenge ulaşma eğilimi yatmaktadır. Bu anlamda musiki kendi özgü ton-melodi özellikleriyle insanın duygularını kaos ve

uyuşmazlıklardan arındırarak odaklanmasını ve düzenlenmesini sağlar. Tanrı her şeyi uyum içinde, ölçülü, orantılı, müdrik ve olgun şekilde yaratmıştır. Onun eserlerinde eksiklik ve düzensizlik bulmak zordur. Bununla ilgili Kur’anın aşağıdaki ayetlerini örnek gösterebiliriz: “Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir” (25:2); “Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu” (55:6-7). Buna göre de İslam kültüründe aşırılığa müsaade edilmez ve tüm ilişkilerde denge ve uyum esastır. Kur’anda bu İslam inancının temel ilkesi olan tevhidle açıklanmaktadır. Ayetlerin birinde şöyle denilmektedir: “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti” (21:22). Büyük İslam alimi ve filozofu Gazali (1058-1111) şöyle demektedir: “eğer tüm akıllar bir ayara toplansalar bile yine de Allahın yarattığı dünyadan daha uyumlu bir dünya yaratamazlardır”.

Semâ (mutlu dinleme, işitme) ve muğam. Musiki konusu tasavvufta **semâ** kavramıyla (mutlu dinleme, işitme – şarkı ve dans icra ederek vecde gelmek) ele alınmıştır. A.Me-ragayî’ye göre musikideki ahenk Tanrıya ilgilidir. O müzikal ölçekleri belirlemiş, onları makam haline getirmiş, kısımları periyodik olarak sistemleştirmiştir (devir). Sağlam akıl ve zevk her zaman musikiye eğilimlidir. Hatta bebek bile güzel bir ses duyduktaki sakinleşir. Kur’an tilavetindeki tonlama da bu kabil-dendir. Hadislere göre Peygamber Kur’anı güzel sesle okuma konusunda ısrar etmiştir. Bunun için özel bir terim – “tilavet” kullanılmıştır. Ayrıca Kur’an ritim ve tonlama, melodik müzik, figüratif ve üslup özelliklerine, aynı zamanda sanatsal değerine göre çok kıymetli söz sanatı abidesidir.

Tasavvufta güzel ses Allah vergisidir. Musikiden manevi haz almayan birisinin dahili dünyası ölüdür. Gazali musiki din-

Makasid-ul Elhan (Nağmelerin Maksadı) eserinde ünsüz seslerin oluşum sırasını tasvir eden daireler. Makasid-ul Elhan (Nağmelerin Maksadı) elyazmasından



lemenin üç basamağından (makam) bahsetmektedir: 1- du-yulanı anlamak ve ona mistik anlam vermek; 2- kalbin vecde gelmesi; 3- vecdin etkisinin sonuçları - dans etmek ve elbisele-ri yırtmak. O ayrıca dinlemenin de dört seviyesini belirlemiştir (30.s.103-123): 1- seslerin melodik bileşiminden zevk almak (düşük seviye); 2 – dinlerken görsel görüntünü oluşturmak (orta seviye); 3- kendi haliyle musiki arasında bağlantı kurmak (manevi ve mistik yolun başlangıç seviyesi); 4- vecde gelerek dinlemek, dinlediğini duymayacak hale gelmek (kamil seviye).

Semâ özellikle Mevlana Celalettin Rumi (1207-1273) saye-sinde üne ulaşmıştır. Mevlana gazellerinin ekseriyeti semâya uygun yazılmıştır. O bu öğretiyi mürşidi Şems Tebrizi'den almıştır. Şems Tebrizi'ye göre varlığın bütün zerrelere kozmostan gönderilen bir çağrı sayesinde harekete geçer. Buna göre de insan kalbi musiki sayesinde duygusal bir alemde ruh alemi-ne - yani metafizik aleme geçer. Muhtemelen Şur destgahının "Semâ-i Şems" makamı bu tasavvurla bağlantılıdır. Sözlü ge-lenekte bu makamın ismi yanlış olarak söylenirken sözlükte A.Bedelbeyli tarafından düzeltilmiştir. Çahargah destgahının **"Mensuriye" makamı sufi şehit Mansur Hallac'ın** (875-922) kendinden geçmiş haldeki çılgınlıklarını ifade eder. "Hey-rati" makamı ise fenafillahı – sufinin bu dünyadan ayrılarak, gerçek haline dönüşmesini, ruhen Allahın varlığında erimesini ifade eder.

Şunu da vurgulamak gerekir ki tasavvuf ve semâ aşık sa-natına da önemli şekilde etki yapmıştır. Aşık sanatında da dört bileşen organik bir şekilde bir araya gelmektedir: şiir, müzik, öykü ve dans. Aşıkların musiki icrası zamanı giriş kısmındaki bazı ifade unsurları dervişlerin vecde geldikleri sıradaki çoş-kularına benzer. Aşık "Huva! Huva!" – "O! O!" yani Allah" diyerek

Ressam T.Nerimanbeyov. "Muğam".



bağırır. Bazen ise nefesi durur ve mistik bir "sarhoşluk" ve ta-mamen kendinden geçmiş bir vaziyete düşer. Aşık sanatının birçok melodisi (örn. "Ruhani") ve devre vurarak dans etmesi ruhun göksel dünyaya çıkışını simgeler. Burada ayrıca sesin yüksek ve alçak olmakla iki seviyesi ve bunların arasında ke-sintisiz hareketler söz konusudur. Kısacası genelde aşık melo-dilerinin yapısında semâ ve makam unsurları yer almaktadır ve bu özellik tasavvuf ve muğamın aşık sanatı üzerindeki et-kisini göstermektedir. Buna göre de muğam sanatı Müslüman Şarkın birbirini tamamlayan ve birbiriyle iç içe geçmiş diğer kültür gelenekleri dikkate alınarak incelenmelidir.

"Makam-hal" (aşama – hal) ve muğam sanatı. Muğam sanatının bir destgah yapısı içinde dahili dünyasını anlamak ve alansal tonlama basamakların hareket şemalarını açıkla-mak için Müslüman mistisizminde iki kavrama açıklık getir-mek gerekir: makam ve hal. Makam – tasavvuf yolcusunun çabaları sonucunda eriştiği seviyedir. Hal ise mistik bir hal olup yukarıdan verilmiştir. Makam – dayanıklı bir aşamadır ve istikrarlı mistik basamaktır. Hal ise değişen durumdur. Tasavvuf yolcusu bir aşamada kalamaz. O aşağı basamaktan daha yuka-rı basamaklara doğru hareket eder. Hal ise manevi bir kavrama ve özel psikolojik andır. İran'ın ünlü şairi Hafız'ın şiirsel bir dille ifade ettiği gibi "manevi yüceliğe erişme aşamalarını geçmek için okunan bir şarkıdır". Böylece hal, mistik coşkunun tabiatını açar. Destgahlarda hal yüksek registerde verilir ve ruhun en üst düzeyde haz almasıdır. Destgahlarda makamlar sakinleş-tirici bir faktör olarak ton ve melodik çekirdek oluşturur. Renk-ler (melodik öyküler) ve tesnifler (ritmik şarkılar) coşkunun yarattığı gerginliği tedricen azaltarak bir şube veya guşeden diğerine geçişi sağlayan aralık halkadır. Makamdan makama, halden hale geçiş destgahın melodik kompozisyonunda me-kansal katmanlar üzere hareket şemasıyla gerçekleşir. Burada esas sakinleştirici ses kısmında "maye" harekete geçer. Maye sayesinde yüksek ve alçak seslendirme arasında denge sağla-nır. Destgah hangi mayede başlarsa o mayede de biter. Dest-gahların genel kompozisyonuna eklenmiş tesnifler ve renkler manevi coşku halinin en yüksek zirvesinde devreye girer ve gerginliği düşürür. Böylece makamlar sakinleştirici bir faktör olarak sufinin duygularını etkiler, ruhsal gerginliğini kaldırarak psikolojisini rahatlatır, uyumsuzluk ve zıtlardan kurtararak mutabakat ve karşılıklı anlaşma havası oluşturur, düşünceleri dağınıklığından kurtararak odaklanmasını sağlar.

Genelde makam ayrı bir musiki eseri değildir. O sakinleş-tirici ses olarak destgahın tüm kısım ve bölümlerinin melodik kompozisyonlarının dinamik bir şekilde gelişmesini sağlar.



Makamla uyanan duygular ve değerler:

A. Makam sayesinde üretilen karşıt duygular: sevinç ve neşe - üzüntü ve keder; heyecan ve duygu - tevazu ve huzur, hareketlilik ve mücadele ruhu - barış ve teslimiyet, huzursuzluk ve ağrı - sükunet ve huzur, ilham ve yücelik.

B. Makam sayesinde üretilen sanatsal ve estetik duygular: uyum ve güzellik - bütünlük ve mükemmellik, sonsuzluk ve ebediyet - orantılılık ve ölçülülük.

C. Makam sayesinde telkin edilen manevi değerler: cömertlik ve şefkat - kararlılık ve güçlü irade, samimiyet ve saflık - cesaret ve cömertlik, özveri ve cesaret - metanet ve sabır.

D. Makamın yardım olduğu eğitici nitelikler: düşünce konsantrasyonu; hayal gücü ve bilincin harekete geçirilmesi; derin düşünmek; ruhsal aydınlanma ve basiret gözünü açma; duyu-akıl algısından sezgi algısına ve manevi-ezoterik idrake geçiş.

Orta Çağ Şark dünyasının manevi ve estetik kültürü ışığında özgün bir sanat olan muğam sanatının menşei, verimi ve gelişimiyle ilgili çok geniş yelpazeyi kapsayan konular yer almaktadır. ❀

EDEBİYAT:

1. Кашшафул-улум вал-фунун. Мухаммад Али ат-Тахнави. Бейрут. 1996.

2. Кашфул-махджуб (Раскрытие скрытого за завесой). Абул-хасан ал-Худжвири. В. Жуковский. Л. 1926
3. Мейарул-ашар (Критерий стихов). Хадже Насираддин Туси. Тегеран. Лит. изд-ие.
4. Макасидул-алхан (Цели мелодий). Абдулкадир Мараги. Истанбул. Библиотека. Нур-Османийе. 3656
5. Джани-заде. Хал – макам как принцип искусства макама. //«Суфизм в контексте мусульманской культуры». М., 1989
5. Кныш А.Д. Учение Ибн Араби в поздней мусульманской традиции. //Сб. «Суфизм в контексте мусульманской культуры». М., 1989
6. Стеблева В.. Семантика газелей Бабура. М., 1982
7. Абу Мухаммед аль-Касим аль-Харири. Макамы. (Пер. с арабского). М., 1987.
8. Абу Хамид ал-Газали. Воскрешение наук о вере (Ихйа улум ад-Дин). Пер. с араб., исслед. и коммент. В.В. Наумкина. М., 1980.